

Humanist

31-23

Tweewekelijkse uitgave van
het Humanistisch Verbond
Postbus 114, Utrecht
Tel. (030) 31 81 45
15 december 1976

T.V.-kritiek

Geruime tijd beoordeelt Komrij in NRC-Handelsblad bijna dagelijks de t.v.-uitzendingen en van elke kolom maakt hij een geestig geschreven vernietigende kritiek op de „treurbuis”. Hij zal daarmee applaus oogsten van een groep, die zich tot de culturele elite rekent en daarom geen t.v.-toestel bezit. Misschien is Komrij er op uit om het medium — nu het zo slecht is — uit de ether te krijgen, maar dan moet hij het bierkaai-gevecht ook aangaan tegen de radio en de kranten. Misschien wil hij wel terug naar het paradijs.

Met zijn kritieken staat Komrij in de bijna 2000 jaar oude christelijke traditie dat al wat op aarde geschiedt onder de zonde ligt en verwerpelijk is. Men weet het van te voren; niets deugt. Zo ook de t.v. in Komrij's oog. Hij kan de recensies van te voren schrijven; het is één pot vuil nat.

Niemand, hoe duidelijk hij tracht te schrijven is gevrijwaard voor slecht lezen. Daarom wilde ik met nadruk zeggen dat Komrij in vele gevallen gelijk heeft. Het peil van vele uitzendingen is bedroevend en juist daarom zouden beoordelingen waarin geoordeeld en niet geoordeeld wordt nuttig zijn.

Tenslotte nog dit. Bij de N.O.S. en bij alle omroepverenigingen zijn tallozen bezig om naar beste weten programma's te maken. Als men al deze mensen als waarde-loze, platte knoeiers wil zien, zegt dat veel over Komrij en weinig over de t.v.-mensen. Komrij is geen god die enkelen redt en de rest verdoemt.

De eerlijkheid gebiedt dat ik één uitzondering noem. Een uitzending waarin Bram Vermeulen en Freek de Jonge optraden vond Komrij rondweg voortreffelijk. Dit oordeel joeg de aap uit de mouw. Ik verheug mij erover dat deze soort Komrijse humor niet gaat heersen in het t.v.-bestel, dat zo bedroevend slecht is, maar door deze soort kritiek niet zal verbeteren.

H. Bonger

In deze Humanist:

* Een interview met dr. Henry Morgentaler. Vertaald en ingekort overgenomen uit MacLean's, een Canadees weekblad vergelijkbaar met Time. Over zijn motieven en over zijn ervaringen in de gevangenis in Bordeaux. (Can.)

* Filosofie-onderwijs. M. F. Fresco beschrijft ondermeer de huidige stand van zaken. „Veel mensen weten niet wat filosofie is, denken dat het iets hoogverhevens is, d.w.z. ofwel voor de gewone sterveling niet weggelegd, wat onzin is, ofwel iets heel zwerigs zonder enige praktische betekenis voor het werkelijke leven . . .”

De vergadering van 19 november leverde een volle zaal op. Ook directeur Froge was weer aanwezig. Extra waren er enkele functionarissen, betrokken bij onze begrotingsbespreking, en een ruime delegatie uit het bestuur van het Steunfonds Praktisch Humanisme.

Laten we maar, net als de vergadering eigenlijk, beginnen met de bespreking met het Steunfonds. Nauw met ons verbonden lichamen zoals dit Steunfonds, dat voor zo'n vijfde deel van onze begrotingsgelden zorgt, vragen we van tijd tot tijd voor een samenspraak. Dit blijkt steeds weer uiterst nuttig, en zeer noodzakelijk. Je gaat elkaar anders geheel onvoldoende kennen.

De Voorzitter van het Steunfonds, de heer W. Ruitenbergh uit Amersfoort gaf een uiteenzetting over zaken die dit fonds kenmerken, alsmede over enkele knelpunten. Zo heeft het geef-adressenbestand van het Steunfonds (zo'n 8000) een geheel ander karakter dan het ledenbestand van het HV (zo'n 12000) dat het Steunfonds ook gebruikt. Hoe kom je aan goede geefadressen en wat wordt de geefhistorie? Een nieuwe tak in het optreden van het fonds is dat het vermogensbeheerder kan zijn, en uitvoerder van laatste wilsbeschikkingen. Vooral dat vermogensbeheer is nieuw. Het hangt daarmee samen dat zoveel meer mensen dan vroeger zo oud worden dat ze degenen al verloren hebben die eventueel voor hen hadden kunnen beheren. Voorts is de Stichting Steunfonds de beheerder van het Basisfonds waar de grotere erfstellingen in gestort worden en waarvan de rente aan het HV ten goede komt. We hadden dit vele jaren geleden, nog onder het directeurschap van Pasmaan, al eens het tienmiljoenfonds genoemd. Maar het eerste miljoen is nog niet vol. Niettemin, we moeten er wel naar toe dat een deel van de financiering van het Verbond door het Steunfonds van vaste inkomsten af gaat hangen. Want ook al zit er wel vaste lijn in de massa van losse giften, een beetje een kaartenhuis blijf je er wel mee: extra conjunctuurgevoelig.

Ook werden er enkele nieuwe wegen be-

sproken die het Steunfonds denkt te volgen voor het op peil houden (veel verloop) en uitbreiding van zijn adressenbestand.

De begroting voor 1977. Onder andere doordat het Steunfonds op een of andere wijze de inflatie ongeveer heeft kunnen bijhouden, hebben we een bijna sluitende begroting kunnen indienen. In deze begroting zaten al enkele voorzichtige activiteitsvernieuwingen en verbeteringen. Deze kwamen in de plaats van weggefallen lasten. We gaan minder toeleggen op het vormingswerk onder militairen en het Humanistisch Opleidings Instituut is geheel van ons af. Maar ter vergadering bleek dat er voor nog zo'n f 100.000 aan nieuwe wensen waren.

Deze worden nu tegen elkaar afgewogen, en op 3 december wordt het tweede ontwerp van begroting behandeld, waaruit dan het voorstel aan de Verbondsraad/Congres moet volgen.

Er kwam ook nog een lelijk bericht binnen. Dat raakt weliswaar niet onze begroting, maar wel een belangrijke plaatselijke humanistische activiteit. De Gemeente Rotterdam wil ermee ophouden het vormingsonderwijs te subsidiëren. Klaar zouden we zijn, maar we gaan er natuurlijk tegen aan.

Niemand in het hoofdbestuur zal beweren dat we het wel en wee in de gemeenschappen zo goed kennen. Onze verbindingsman, de Organisatiesecretaris, kent veel beter dan wie dan ook uit het hoofdbestuur de gewesten en gemeenschappen. We hebben nu onze interne werkwijze wat dit betreft herzien en hopelijk verbeterd, namelijk door het overleg met de organisatiesecretaris te systematiseren. Er komt een kleine taakgroep Verbondsorganisatie, bestaande uit de Algemeen secretaris, nog een HB-lid, en de Organisatiesecretaris. Eerstvolgende vergaderingen: 3 en 17 december (en 18 december interne HB conferentie), en dan weer 7 januari.

AJW

Contributie 1977

Een dezer dagen gaan de acceptgirokaarten voor de contributie 1977 de deur uit. In aansluiting aan de brief van de waarnemend-penningmeester, die iedere kaart verzegelt, voor alle duidelijkheid nog gaarne het navolgende:

1. Krachtens congresbesluit is de minimum-contributie verhoogd van f 40,— tot f 45,—; dit vooral ter compensatie van de geldontwaarding.
2. Voor vrijwillige hogere bijdragen geldt het dringend verzoek óók een verhoging met f 5,— te aanvaarden (als indicatie is het gewijzigd bedrag reeds vermeld) en zo enigszins mogelijk méér te betalen.
3. Nieuwe leden krijgen een ac-

ceptgirokaart, waarop het bedrag staat vermeld, dat zij zelf hebben opgegeven (met uiteraard een minimum van f 45,—).

4. Met nadruk wijzen wij nog eens op de mogelijkheid uw contributie in vier kwartaal-termijnen te voldoen. Betaalde u tot dusver in één keer en wilt u nu van die mogelijkheid gebruik maken, dan graag even een schriftelijk berichtje naar het Centraal Bureau.
5. Uitsluitend betaling per acceptgirokaart vergemakkelijkt ons werk ten zeerste. Alle leden bij voorbaat hartelijk dank voor hun welwillende medewerking.

F.

„Wat doen Humanisten eigenlijk met de Kerst?” Dat is een vraag, die ieder jaar weer gesteld wordt. Mag je, als rechtgeaard Humanist, een kerstboom in je huis hebben?

„Die hele kerstfeest, het wordt je zo opgedrongen,” zei een mevrouw tegen me door de telefoon. „Weken van tevoren word je in alle winkels doodgegooid met kerstspullen en kerst-dit en kerst-dát, terwijl je er soms helemaal niet voor in de stemming bent.” Nu is dat ook maar betrekkelijk, want het hele jaar door worden ons dagelijks alle mogelijke dingen opgedrongen, waarzonder we geen minuut langer kunnen leven. Daar gaan we toch ook niet op in? Alleen wat die stemming betreft wordt het natuurlijk wel wat ingewikkelder. Wie op 30 april niet in de stemming is om koninginndag te vieren, of op 5 december geen zin heeft in Sinterklaas en op 25 december baalt van een kerstboom, moet dat dan maar over laten gaan. Niets aan te doen. Je kunt onmogelijk op 12 juni de vlag gaan uitsteken, omdat het jou, qua stemming, zo fijn uitkomt om „leve de koningin” te roepen. Sinterklaasgedichten vallen ook wat vreemd op, laten we zeggen, 6 oktober en ik zie mezelf op 23 maart geen kerstboom versieren. Daar komt bij, dat Sinterklaas en Kerst, net als overigens Pasen en Pinksteren, van oorsprong zuivere seizoenfeesten zijn.

Toen die mevrouw me belde, scheen het najaarszonnetje hier in de kamer. Beneden in de tuin bloeiden nog volop de rozen en de ramen stonden open, zo warm was het. Wie kan zich op zo'n moment voorstellen, dat het nog eens zo donker en koud zal zijn, dat midden op de dag de lampen aanmoeten en dat hij naar de terugkeer van diezelfde zon zal verlangen, die hij nu 't liefst maar afschermt?

Terwijl ik dit schrijf, is het zover. 't Is drie uur, de lamp brandt en buiten valt natte sneeuw. „De donkere dagen voor Kerstmis,” zeggen de mensen. Dat zeggen ze ieder jaar, al jaren, al eeuwen lang. En ver voordat er sprake was van de geboorte van Jezus, eind december, vierden ze in die allerdonkerste tijd het feest van het licht, het zonnewende-feest, met versierde sparren, de enige groene bomen in dat jaargetijde.

Wij kunnen ons nu de luxe permitteren, om er niet voor in de stemming te zijn. Och nee, we zetten gewoon de thermostaat van de verwarming wat hoger, we steken nog een schemerlamp aan en we kleden ons wat dikker. Niets aan de hand. Maar je moest daar maar zitten, als Kaninefaat of Teutoon, in een berevel in een hol en weten, dat straks, na de allerdonkerste dag, de zon iedere dag weer een pietsje langer zou gaan schijnen, totdat het weer voorjaar werd. Wij staan daar met onze techniek en onze welvaart zo ver van af. Wij doen niet aan Kerst, omdat „de anderen” er een eetfeest van hebben gemaakt om omdat we ten onrechte denken, dat de kerstboom iets specieus Christelijk is, niets voor Humanisten.

Het mag allemaal. We hoeven niets te vieren, als we 't niet willen, maar we versralen ons leven er wel mee, dacht ik, als Humanisten.

Ans Spigt

CENTRAAL BUREAU

Het Centraal Bureau is op 24 en 31 december a.s. gesloten.

Interview met dr. Henry Morgentaler

(uit Maclean's van 4 oktober 1976 vertaald door Anna Zaalberg)

In de emotionele vaak zelfs verbitterde atmosfeer waarin het debat over de abortus-wet in Canada plaatsvindt, is de arts uit Montreal, Dr. Henry Morgentaler, een symbool geworden voor al diegenen die menen dat de beslissing betreffende de vraag, of een zwangerschap al dan niet beëindigd moet worden, moet berusten bij de vrouw en haar arts. Ongeveer drie jaar geleden werd Morgentaler die de Nazi-dodenkampen van de Tweede Wereldoorlog overleefde, vrijgesproken van het illegaal plegen van abortus, maar toch door het Hof van Beroep van Quebec tot gevangenisstraf veroordeeld. Het is nu al de derde keer dat in Montreal een jury geweigerd heeft Morgentaler te veroordelen en daardoor eens te meer de aandacht heeft gevestigd op de ongerijmdheden van de huidige wet. Luana Parker die Morgentaler voor Maclean's (een Canadees weekblad, vergelijkbaar met Time) interviewde, vindt hem een verrassend humaan man die overtuigd is van de juistheid van zijn daden.

Enkele passages uit het interview nemen we hierover.

Maclean's: heeft de ervaring met uw gevangenschap en de strijd die u de laatste jaren hebt moeten voeren uw weerstand gebroken? Heeft u spijt van uw besluit, of vindt u dat het de moeite waard is geweest?

Morgentaler: nee, gebroken ben ik niet. Ik ben gekwetst, maar langzamerhand begin ik er weer bovenop te komen. Of ik spijt heb van mijn besluit? Nee, met name niet, omdat ik zoveel mensen heb kunnen helpen. Als ik op dit ogenblik zou moeten sterven zou ik sterven in het besef dat mijn leven de moeite waard is geweest, dat ik in mijn leven iets heb gedaan om mensen te helpen, iets wat niemand anders onder de gegeven omstandigheden had kunnen of willen doen.

Maclean's: zou u het opnieuw doen?

Morgentaler: dat is moeilijk te zeggen. Als ik van tevoren had geweten hoeveel narigheid ik zou moeten doormaken en hoe groot het gezag en de willekeur zijn waaraan de staat een individu kan onderwerpen om hem te breken, om hem op de knieën te dwingen, misschien had ik het dan wel niet gedaan. Maar als iemand in een meer dreigde te verdrinken, zou u die persoon dan niet een helpende hand toesteken, zelfs als er een wet was die dat verbood? Velen dreigden te verdrinken in die zin dat ze tot het uiterste bereid waren om een abortus te laten verrichten, wettig of onwettig, door kwakzalvers of zelfs op hun eigen houtje, met groot gevaar voor hun leven en gezondheid. Het enige wat ik deed, was hun de helpende hand bieden en ik was er zeker van dat geen enkele jury en geen enkele rechtbank mij daarvoor zou veroordelen.

Maclean's: wat ging er dan in u om, toen u tenslotte toch in de gevangenis terechtkwam?

Morgentaler: Het was een verbluffende schok voor me. Maar het enig logische wat ik kon doen, was natuurlijk de konsekwenties van mijn daden aanvaarden. Het was niet mijn bedoeling om een martelaar te worden, maar om mensen te helpen.

Maclean's: hoe vond u het in de gevangenis? Ik weet dat u enige zeer sombere perioden hebt doorgemaakt.

Morgentaler: het is gewoon, dat je door

de schok van je gevangenneming eerst een periode van aanpassing moet doormaken. Je verliest je identiteit. Je wordt een nummer. Mij deed het aan mijn concentratiekampervaringen denken met alle gevoelens van afschuw, verdriet en wanhoop. Maar na een paar weken pas je je aan. Je maakt ook dingen mee die een hoop vergoeden. Er zijn een groot aantal jonge mensen en iedereen heeft een ander verhaal te vertellen. Met de meeste gevangenen kon ik het heel best vinden. Ik verdiepte me in de rechten van gevangenen. In de Bordeauxgevangenis organiseerde ik een petitie voor een aantal zeer bescheiden eisen.

Maclean's: zoals bezoek van echtgenoten?

Morgentaler: die eis werd eraan toegevoegd, om de aandacht van de media te trekken, maar ik vind het ook een goed idee. Er is geen reden waarom mensen die van hun vrijheid zijn beroofd, ook nog beroofd zouden worden van seksueel verkeer. Maar de andere eisen waren erg bescheiden, zoals persoonlijk contact op de bezoeken. In de Bordeaux-gevangenis word je door een glazen wand van je bezoeker gescheiden, zodat je niet eens elkaars hand kunt aanraken. Het afschuwelijke van een gevangenis is, dat hij zo onmenselijkend werkt. De meeste mensen zijn er maar voor twee jaar voor kleine vergrijpen en het is de bedoeling dat ze weer deel gaan uitmaken van de maatschappij. Maar, het is moeilijk te begrijpen, hoe je iemand weer aan de gemeenschap kan laten deelnemen, als je een soort menselijke robot van hem maakt.

Maclean's: wat is uw standpunt ten aanzien van uw tegenstanders, degenen die Recht op Leven voorstaan?

Morgentaler: ik respecteer de zienswijze van de mensen die op religieuze of andere gronden tegen abortus zijn. Maar, wat mij dwarszit, is het feit dat er een heel kleine fanatieke minderheid is die zó gekant is tegen abortus, dat ze hun opvatting over de moraal door middel van de strafwet aan de hele bevolking willen opleggen.

Maclean's: Hoe voelt u zich nu, na zoveel jaar praten over abortus en de hemel mag weten hoeveel interviews?

Hebt u niet een beetje genoeg van het hele onderwerp?

Morgentaler: Ja, ik zou voor de verandering wel eens over iets anders willen praten. Ik vecht nu al zo'n negen jaar. Wat ik duidelijk probeer te maken is — en dat is volgens mij heel belangrijk — dat de methode van abortus-zonder-opname, door middel van het creëren van een vacuüm, eenvoudig en veilig is, maar veel dokters kennen die methode niet. Daar zat ik in mijn kliniek en ik had de beschikking over een in mijn ogen geweldige methode die zo volkomen veilig was — mensen die blijlachend, dolgelukkig en dankbaar de deur uitgingen — en alleen om één bepaalde reden, om een of andere gril van de wet, waren de Canadese vrouwen niet in de gelegenheid om ervan te profiteren.

Maclean's: Toch beschouwden uw tegenstanders het als moord...

Morgentaler: er zijn mensen die ervan overtuigd zijn dat de aarde plat is. De mensen geloven in allerlei dingen. Daar kan je niet veel tegen doen. Ik ben van mening dat het er in de samenleving op aankomt dat je een anders overtuigend respecteert. Ik heb er niets op tegen dat mensen tegen abortus zijn. Maar ik zou ze willen verzoeken om hetgeen ze prediken dan ook in praktijk te brengen. Als een vrouw tegen abortus is, is het niet aan mij om haar beweegredenen in twijfel te trekken, of het nu gaat om een religieuze, persoonlijke of welke beweegredenen dan ook. Ik zou zelfs opkomen voor haar recht om abortus af te wijzen, wanneer iemand haar daartoe zou willen dwingen. Ik geloof dat de mens de mogelijkheid tot goed en kwaad in zich heeft en dat het onze taak is in onszelf het goede te cultiveren door een gemeenschap te creëren die de nadruk legt op, of waardering heeft voor de positieve kanten van de menselijke persoonlijkheid.

Maclean's: het klinkt als een religie.

Morgentaler: dat is het ook. Niet een geloof in het bovennatuurlijke, maar in een geheel van waarden, iets waaraan je gebonden bent.

Maclean's: bent u van plan om met het uitvoeren van abortus door te gaan?

Morgentaler: nee, voorlopig niet. Ik zou graag met anderen samenwerken en me inzetten voor het vestigen van klinieken.

Maclean's: wat doet u als u uw normale algemene praktijk weer opvat en er komen mensen bij u die vanwege uw reputatie zeggen „ik ben wanhopig, u móet abortus doen.” Hoe zou u daar dan tegenover staan?

Morgentaler: om u de waarheid te zeggen, zou ik sterk in de verleiding komen om hen een veilige abortus in mijn kliniek te geven, maar ik geloof niet dat ik daar verstandig aan zou doen, omdat ik de druk en de spanning gewoon niet zou kunnen verdragen. Ik vind dat ik na zes, zeven jaar juridische strijd mijn aandeel wel heb geleverd. Ik hoop dat anderen de strijd nu zullen voortzetten.

Filosofieonderwijs eigen waakhond

Het woord „filosofie” had en heeft veel betekenissen en filosofie heeft ook voor veel verschillende doeleinden gediend: b.v. de werkelijkheid te begrijpen, de plaats van de mens daarin. Dit doel had zij gemeen met bepaalde kanten van religie en later met sommige wetenschappen.

De verhouding van filosofie en religie

Maar in de religie wordt een beroep gedaan op bovennatuurlijke openbaring, ofwel rechtstreeks via al of niet mystieke ekstase, ofwel indirect doordat men de door anderen ontvangen openbaring, afkomstig b.v. van profeten en soms in heilige geschriften, accepteerde. De filosofie beperkt zich in beginsel tot de natuurlijke vermogens van de mens, zoals waarneming en denken (redeneren, reflexie). In beginsel, zeg ik, want soms lopen beide toch door elkaar heen, soms ook worden beide bewust met elkaar in verbinding gebracht, b.v. de o.a. in de Middeleeuwen gangbare opvatting dat het „natuurlijke licht” van de menselijke rede, dat de filosofen kunnen gebruiken, evenzeer tot inzicht leidt, als het goddelijke licht van de openbaring, alleen met het voorbehoud dat de belangrijkste waarheden buiten het bereik van dit natuurlijk licht vielen, zodat de goddelijke openbaring onmiskenbaar was. En dat kan natuurlijk heel goed juist zijn: zoveel bereikt de beperkte mens inderdaad niet, al is hij ook reeds vroeg door een Grieks dichter als het geweldigste, want vindingrijkste wezen op aarde bezongen. De moeilijkheid blijft alleen dat je dan als mens ook geen mogelijkheid hebt uit te maken of de goddelijke openbaring inderdaad goddelijk en dus betrouwbaar is, ja erger: welke van de vele zich als zodanig aandienende openbaringen goddelijk en dus betrouwbaar is, om van de mogelijkheid dezelfde openbaring geheel verschillend uit te leggen nog maar te zwijgen. Daar helpt alleen het geloof. En dat heeft niet ieder... Merkwaardig genoeg kan nu de filosofie gebruikt worden zowel om het geloof te onder-

steunen als om het geloof te bestrijden. Ik ben geneigd te denken dat filosofie noch voor het ene noch voor het andere een deugdelijk middel is. Het is eer zo, dat je al bepaalde opvattingen hebt en dan de filosofie te hulp roept om ze tot wapen te smeden.

De verhouding van filosofie en wetenschap

Eén van de mogelijke doeleinden in de aanhef genoemd, was de werkelijkheid en de plaats van de mens erin te begrijpen. Maar doen de afzonderlijke wetenschappen dat niet? Tot op zekere hoogte wel. Vele vakwetenschappen hebben zich in de loop van de tijden uit de filosofie ontwikkeld en zich ervan losgemaakt. Anderzijds is wat vakwetenschappen doen altijd stukwerk: zij werken veel systematischer en methodischer en daarom in bepaald opzicht ook veel beter dan de filosofie, maar zij bestrijken niet meer dan een deel van de werkelijkheid, dan een bepaalde kant van de mens. Daardoor blijven er voor de filosofie altijd nog belangrijke taken over, zoals het proberen samen te bundelen wat die afzonderlijke wetenschappen opleveren, maar ook die wetenschappen op de vingers te kijken, o.a. door de vraag te stellen of de methoden en grondslagen van de wetenschappen de toets kunnen doorstaan, en wat vooral tegenwoordig erg belangrijk is, of sommige wetenschappen niet doldraaien, zodat belangrijke menselijke waarden in de samenleving aangetast worden; trouwens ook omgekeerd, of de samenleving niet merkwaardige eisen aan de wetenschappen gaat stellen met onverkwikkelijke gevolgen.

Filosofie en levensbeschouwing

De termen „filosofie” en „levensbeschouwing” worden soms min of meer door elkaar gebruikt. Het is de vraag of dat gelukkig is. Een levensbeschouwing krijg je van huis mee, vervolgens maak je je ervan los en daarna keer je er weer heel vaak in gewijzigde vorm naar terug. Levensbeschouwing voldoet aan een belangrijke menselijke behoefte: zonder een enigszins evenwichtige levensbeschouwing kun je het leven geestelijk gewoon niet aan. Maar er zijn heel verschillende levensbeschouwingen die aan die behoefte voldoen. Dat hangt gedeeltelijk ook af van het soort persoonlijkheid dat je bent. Filosofie zie ik liever als een hulpmiddel om tot een zo goed mogelijk gefundeerde, verantwoorde levensbeschouwing te komen. Filosofie houdt zeker in, dat je je kritisch rekenschap geeft van wat redelijkerwijs aanvaardbaar is en wat niet. Daarmee wordt beslist geen rationalisme gepredikt, integendeel, het emotionele is een heel belangrijk element in het leven en in een levensbeschouwing, maar de emotionele beleving draagt voornamelijk het materiaal aan dat al of niet door filosofische reflexie tot een levensbeschouwing kan worden verwerkt: en „al of niet filosofisch” betekent bijna: lukraak ófwel weloverwogen en gefundeerd.

Dit is van de kant van de filosofie gezien de bescheiden formulering: filosofie weliswaar als zeer kritische waakhond, die aanslaat zodra je iets klakkeloos voor zoete koek opeet, maar toch principieel ondergeschikt blijft. Een meer trotse manier van zeggen komt in feite op hetzelfde neer: alleen die levens- of wereldbeschouwing mag filosofie heten welke op kritische, weldoordachte wijze tot stand komt en bereid blijft zichzelf steeds te herzien en verder te ontwikkelen.

S: moet ieder zijn hebben?

door M. F. Fresco

Filosofieonderwijs

Zou dan niet iedereen zich filosofie eigen moeten maken? Ongetwijfeld. Alleen kan het? Is het iets dat je kunt leren, moet je je er zelf in oefenen, of is het iets dat sommigen nu eenmaal gegeven is en anderen niet? Het hangt ervan af welke eisen je stelt. En filosofisch genie dat na eeuwen nog wereldberoemd en geëerd is, heeft Nederland in totaal één keer gezien: Spinoza, wiens 400-jarige sterfdag wij in februari a.s. zullen herdenken: dat kan de beste leermeester en dat kunnen de meest ingespannen ijver en studie niet leveren, al hebben die tien of twintig zeer groten, wier naam in één adem met Spinoza genoemd mogen worden, allen leermeesters gehad en allen zeer hard gewerkt.

Maar een filosofische waakhond, denktucht, kritische zin, inzicht in typisch filosofische problemen, dat kan ieder zich door ijverige studie liefst met behulp van goede leermeesters eigen maken.

Moet het dan op school onderwezen worden? Ik zou zeggen ja. Veel mensen weten niet wat filosofie is, denken dat het iets hoogverhevens is, d.w.z. ofwel voor de gewone sterveling niet weggelegd, wat onzin is, ofwel iets heel zweverigs zonder enige praktische betekenis voor het werkelijke leven, wat nog grotere onzin is. En dan begin je er niet aan. En van degenen die er wel aan beginnen, zullen sommigen misplaatst enthousiast worden, doordat zij filosofie gauw met bevrediging schenkende, maar niet behoorlijk doordachte levensbeschouwing verwarren, ofwel zij zullen afgeschrikt worden doordat filosofie te moeilijk blijkt. Daarom is een goede gids, een goede leidsman eigenlijk noodzakelijk. Anders gezegd, filosofie op school is een zaak van democratische rechtvaardigheid: iedereen heeft er recht op de kans te krijgen serieus met filosofie kennis te maken. Of hij de kans grijpt, is dan zijn zaak.

Maar hoe moet dat? Het mooiste zou

zijn als iedere onderwijzer, leraar, docent voldoende filosofisch geschoold was om de filosofie in zijn lessen te laten doorklinken en waar het nodig is uitdrukkelijk en apart aan het woord te laten komen. Maar dat is luchtkastelen bouwen. Dan maar als apart vak, te geven door een vakman, die bovendien de kunst verstaat nauw met de andere docenten samen te werken, zodat filosofieonderwijs niet een nieuw hokje wordt naast de andere hokjes, waarin de leerling of student geneigd is het schoolvak op te bergen zodra de bel gaat voor het volgende uur. Filosofie is bij uitstek geschikt om verbanden te leggen tussen de verschillende vakken, maar het is heel moeilijk om dit ook werkelijk te doen.

Filosofieonderwijs in Nederland vroeger, nu en in de toekomst

Vroeger ging lang niet iedereen naar school, maar aan de in de Middeleeuwen ontstane universiteiten nam filosofieonderwijs een belangrijke plaats in voor alle studenten. En dat bleef ook zo na de Hervorming, toen in Noord-Nederland universiteiten werden gesticht, te beginnen met Leiden in 1575 na het beroemde Beleg en Ontzet van de stad. Maar de filosofie had hoe langer hoe minder te betekenen en daardoor viel zij in Nederland ook tussen wal en schip, toen het „middelbaar” onderwijs in de 19e eeuw zich tot oudere leerlingen ging uitbreiden en de eerste jaren van de universiteit overnam, waarin juist de filosofie een plaats had. In andere landen in Europa lag dat niet zo: ca. 80 pct. van de Europese middelbare schoolbevolking krijgt in een of andere vorm filosofieonderwijs! in veel landen zoals Italië, Frankrijk, Oostenrijk, Zweden, als belangrijk examenvak. Niet dat men in die andere landen altijd tevreden is; goed filosofieonderwijs is nu eenmaal moeilijk. Vandaar ook de behoefte aan onderling contact tussen filosofiedocenten uit de verschillende landen, sedert 1974 geor-

ganiseerd in een Association Internationale de Professeurs de Philosophie, een vereniging met een Nederlandse voorzitter.

Want ook in Nederland komt het filosofieonderwijs weer op: bij het Hoger Beroepsonderwijs heel sterk, bij het Secundair onderwijs, wat vroeger VHMO heette, voorzichtig; drie scholen in Alkmaar, Groningen en Leeuwarden experimenteren met filosofie als eindexamenvak, diverse andere scholen bereiden een dergelijk experiment voor.

Kortom, ongeveer 150 jaar was er eigenlijk niets in Nederland, nu is er iets, en als wij ons best doen, bv. via de 5 jaar geleden opgerichte V.F.O. (Vereniging voor Filosofie Onderwijs), misschien een heleboel: misschien zelfs goed filosofie-onderwijs.

Inlichtingen resp. opgave als lid

V.F.O., César Franckrode 10, Zoetermeer, wijk 17. Contributie f 35,— per jaar.

A. I. P. Ph., voor Nederland: Cobestraat 4, Leiden. Contributie f 10,— per jaar. Men kan zich rechtstreeks als lid opgeven door storting van dit bedrag op RABO-Bank Leiden, giro no. 149399 ten gunste van:

A. I. P. Ph. rek. no. 3355-58054, met vermelding „nieuw lid”. Beide verenigingen geven een tijdschrift resp. mededelingenblad uit, en houden congressen en bijeenkomsten. Het 7e Internationale congres vindt plaats van 22-24 april 1977 in Sèvres bij Parijs en gaat over interdisciplinariteit.

Van beide verenigingen kan iedereen lid worden die het bevordert van filosofieonderwijs wenst te steunen.

Vrijwilligers gevraagd

Het Reinalda-huis in Haarlem aangesloten bij de Hum. Stichting voor huisvesting van bejaarden, meldt dat de verzorgingsbehoefte van de bewoners in sterke mate is toegenomen. Allerlei taken, die naast lichamelijke verzorging ook bitter nodig zijn, komen in het gedrang.

Men zoekt daarom vrijwilligers die de bewoners willen helpen, bijvoorbeeld bij het begeleiden naar poliklinieken en ziekenhuizen, het bezoeken van mensen die weinig bezoek krijgen, het doen van boodschappen, voorlezen etc. Men kan zich voor dit nuttige en nodige „werk” opgeven bij de maatschappelijk werkster van het Reinalda-huis, mevr. M. Wortel, iedere maandag van 10-12 uur - 023 - 339109, toestel 247.

Werk- en Leefgemeenschap houdt informatieweekend

De Werkgemeenschap PRD in Deventer organiseert een informatieweekend rond gemeenschapsvorming. Het is bedoeld voor mensen die een leef- of werkgemeenschap willen opzetten en voor mensen die hier al ervaring mee hebben

opgedaan. Er zal informatie gegeven worden over de opzet van PRO, IMPULS, DE HOBBIT-STEE, DE ARK en OVERLEVEN.

Op 22 en 23 januari in het PRO-huis, Kannenburg 201 te Deventer. Gaarne tijdig opgeven bij dit adres.

Verzet tegen koop-aandrang

Het bestuur van de afdeling Leiden heeft haar leden oproepen tot verzet tegen koop-aandrang: „Wij roepen ieder lid van het HV op tot het betrachten van soberheid, die kan meehelpen onze overlevingskansen te vergroten. Niet alleen zuinigheid met energie, maar vooral zuinig met die volstrekt overbodige, zinloze luxe artikelen, met dat speelgoed voor kinderen zonder enige pedagogische betekenis. Op weg naar een nieuwe levensstijl dienen wij allereerst de verspilling te bestrijden, de wegwerpmentaliteit, die ons helaas door de reclame van het gehele bedrijfsleven wordt aangeprezen. Kies en koop pas na rustig overleg en als u dan teveel geld overhoudt stort dan op IHEU-giro 1632969 t.n.v. IHEU-Utrecht of andere instellingen waar humanisten graag wat voor willen doen.”

Humanistisch ideaal

„Het is een humanistisch ideaal eenmaal zover te komen dat we de vrees voor elkaar zouden kunnen afleggen, dat we zouden durven rekenen op een humane ontmoeting met de medemens. Zelf nooit een gevaar te zijn en de ander nooit als een gevaar behoeven te zien: dat is een ideaal, en een onbereikbaar ideaal, geloof ik, maar ik geloof toch dat in die richting het streven gaat naar een ware innerlijke beschaving, die de liefde hoog stelt en de haat afwijst. Stelt u zich voor, zo'n wereld!”

Uit: „Anna Blaman over zichzelf en anderen”

Humanistische huiskamer

Vanaf 8 januari a.s. zal het zaaltje van het HV in Amsterdam a.d. Keizersgracht 453 iedere zaterdagavond open zijn voor alle leden van het Humanistisch Verbond en eventuele introducties. Wij hebben dan geen programma's, maar ieder doet wat hij wil: dammen, schaken en wat dies meer zij; praten met anderen over hobby's, cultuur of wat dan ook.

Kortom, wat men zoal in een huiskamer vermag te doen.

De redactie van „Humanist” wenst allen een goed nieuw jaar toe!

Jetske Mijs

In het Eduard Douwes Dekkerhuis, een verzorgingstehuis voor 164 bejaarden en een psycho-geriatriesch verpleeghuis voor 120 bewoners, aangesloten bij de Humanistische Stichting voor Huisvesting van Bejaarden, is plaats voor een part-time

geestelijk raadsman (vrouw)

die in nauwe samenwerking met de medewerkers van de overige diensten werkzaam zal zijn ten behoeve van het geestelijk welzijn van de bewoners.

De aandacht van deze part-time funktionaris zal voornamelijk gericht zijn op de bewoners van het verzorgingstehuis. Een opleiding aan het Humanistisch Opleidingsinstituut wordt nodig geacht.

De selectieprocedure geschiedt in overleg met de 'begeleidingskommissie geestelijke verzorging bejaardentehuizen en ziekenhuizen' van het Humanistisch Verbond en eventueel het G.I.T.P.

Salariëring en overige arbeidsvoorwaarden volgens C.A.O.-bejaardentehuizen.

Telefonische inlichtingen worden u gaarne verstrekt door mevrouw M. Verhage, tel. (020) 31 29 33.

Sollicitaties kunt u richten aan de directie van het Eduard Douwes Dekkerhuis, Schoenerstraat 11, Amsterdam-1019.

eduard douwes dekkerhuis

Mogelijkheden van het humanisme voor de toekomst

Zoals bekend heeft het humanistisch verbond, ter viering van het 30-jarig bestaan, op 16 oktober samen met het Belgische h.v. een conferentie gehouden in Den Haag.

Via radio en televisie werd ruimschoots aandacht gegeven aan de lezingen van prof. dr. J. Goudsblom en prof. dr. H. Dethier.

Hoewel de lezingen door veel deelnemers als „te moeilijk” en „te theoretisch” werden gekwalificeerd, lijkt het toch zinnig om ook in Humanist nog iets van de inhoud van de conferentie weer te geven. Over de mogelijkheden en de functies van het humanistisch verbond in de komende jaren, moeten we immers allemaal meedenken.

De Belgische filosoof prof. Déthier sprak onder meer over de crisis van de rede en haalde hierbij veel denkbeelden en uitspraken aan van denkers als Kant, de jonge Marx en Marcuse.

Volgens Déthier ligt de grote redelijkheid van de mens in het streven naar een steeds dieper en uitgebreider weten. De rede is grondbeginsel van immanentie (tot het innerlijk behorend): wees en wordt wie jij zijn wilt.

Het ergste wat er wellicht bestaat (zegt Marcuse) is de één-dimensionale maatschappij. Het houdt in de zware beklemming van de domheid, die zo sluw en slim kan worden ingekleed, dat ze lijkt op redelijkheid. Hierop is onder meer de dommekracht van de oorlog gebouwd.

Het ergste wat de vrijzinnigheid kan overkomen, aldus Déthier, is de zelfgenoegzaamheid en de trots over de behaalde overwinning.

De amsterdamse socioloog Goudsblom praatte over meningsvorming en machtsverhoudingen en gaf zijn lezing de titel mee: Zonder dogma's en idolen. Er wordt, volgens Goudsblom nogal vaak geklaagd dat dogma's en idolen verloren gaan. Men suggereert dan dat het vroeger beter was. Maar Goudsblom vindt dat er geen reden tot klagen is.

Wij blijven behoefte hebben aan oriëntatie en perspectieven. Dergelijke perspectieven zoeken wij niet langer bij theologen.

Een van Goudsblom's stellingen was: De mensheid begint in haar steeds toeneemende interdependentie (onderlinge afhankelijkheid) een punt te bereiken waarop het duidelijk wordt dat de rücksichtloze behartiging van de vermeende belangen van een groep ten koste van de belangen van andere groepen zich uiteindelijk tegen deze groep zelf zal keren. Het idee van „één mensheid”, in de achttiende eeuw nog een ver verwijderd ideaal, is nu een harde realiteit geworden.

Over die afhankelijkheid van mensen van elkaar zei hij nog dit: mensen zijn op vijf punten van elkaar afhankelijk en bij alle punten voelt men de ambivalentie (er zitten twee kanten aan). Die punten zijn: 1. de fysieke veiligheid (bescherming tegen bijv. water, wilde dieren etc.) 2. de voedselvoorziening, 3. gezelligheid (waarbij ook erotiek en sexua-

liteit), 4. identiteit, status en zelfgevoel en 5. kennis en oriëntatie.

Kritiek was er vanuit het publiek op Dethier. Men vond dat hij een te somber beeld had geschetst en bovendien generaliserend en polariserend had gesproken.

Dethier: „Indien ik dingen extreem heb gesteld, heb ik het vooral willen opnemen tegen de onpartijdigheid, tegen de politieke onverschilligheid en tegen de politiek neutrale wetenschapsbeoefening die gericht is op voorrechten, voordelen en machtsposities”.

Voorzitter Max Rood had bij het begin van de conferentie drie richtingen voor de toekomst aangegeven:

- we moeten nadruk leggen op het theoretische, geestelijk doordenken
- als we constateren dat de theoretische doordenking voldoende is, moeten we ons richten op het maatschappelijke deel
- of we moeten vaststellen dat wat het humanisme te bieden heeft al gezegd is.

Hij concludeerde aan het eind van de dag dat men niet kiest voor de derde richting, en in zijn ogen meer voor het tweede dan voor het eerste.

Hij verwees nog naar het humanistisch perspectief, dat men niet zozeer moet zien als een beginselprogramma, maar als een maatschappelijk werkprogramma. Ieder zal op eigen nivo moeten werken aan wat daarin aan ideeën is verwerkt.

BRIEVEN • BRIEVEN • BRIEVEN •

„Vervreemding”

Waarom dit artikel over vervreemding? Is dit een uitgebreide verklaring van de betekenis van het woord, zoals in woordenboek of encyclopedie, of is het dit niet? Maar dan: wat is het dan wel? Als leek zijnde weet ik er geen weg mee. Als iemand mij zou vragen: wat is vertrossing, verkalking of vereenzaming, dan zou ik beginnen met te antwoorden: worden als de tros, worden tot kalk, eenzaam worden. Daarna zou ik de betekenissen van de Tros, van kalk, van eenzaam zijn behandelen.

Maar het woord „vreemd” komt, als ik goed gelezen heb, in de 5½ kolom niet voor. Vreemd worden kan tussen 2 of meer mensen onderling plaats hebben, of bij één of meer mensen, die lange tijd uit een omgeving weg geweest zijn, en bij terugkeer ontdekken dat vervreemding met deze omgeving is ontstaan, of tussen een mens en de veranderende maatschappij, b.v. toen het nationaal-socialisme groeide, stonden veel mensen daar vreemd tegenover. Ook de huidige maatschappij, die zo snel verandert, kan zo'n vervreemding doen ontstaan.

Ook kan een persoon veranderen, zelfs zodanig dat hij zich van de ene dag op de andere niet meer thuis voelt in zijn eigen milieu.

Het tegengestelde van „De vervreemding van” is bv. „Het vertrouwd raken met”.

Daarna zou ik de voorbeelden kunnen uitwerken, en omdat humanistisch humanitair insluit, aandacht schenken aan meer of minder zwaar lijden ten gevolge van v(ervreemding), en de risico's die v. met zich brengt voor individu en maatschappij.

Het bovenstaande heb ik in zo goed mogelijk Nederlands geschreven. Laten we ons toch niet gaan afzonderen, door eigen betekenissen te gaan toekennen aan de woorden, want dan is de tijd daar, dat het begrip „v.” van toepassing is op het H.V.

Moordrecht, J. Blok

Humanist

eindredacteur: Jetske Mijs.
Druk: Lumax, Utrecht.
Redactie-adres: Hum. Verbond,
Oudegracht 152, Utrecht. Tel. (030)
31 81 45.

Abonnementsprijs voor niet-leden:
f 18,— per jaar t.n.v. Humanistische
Pers, postgiro 58, Utrecht.

Radio & TV

RADIO: Hilv. I van 9.30-10.00 uur.

19 december: Actualiteiten.

26 december: „Tijd” een gesprek over tijd en tijdsbeleving tussen Casper Vogel en dr. Jacques Winnubst.

TELEVISIE: Ned. I na laatste nieuws 26 dec. Gesprek met J. van Praag over „Zingeving”.

Op 26 december praat Casper Vogel met dr. Jacques Winnubst over „Tijdsbeleving”. Hilversum 1 van 9.30-10.00 uur.

Saul Bellow verdient Nobel-prijs volledig

De jaarlijkse bekendmaking van de Nobelprijswinnaar voor literatuur, door de Zweedse Academie van Wetenschappen, pleegt veelal uitvoerige discussies los te maken over de al of niet politieke motieven die tot de keuze van de nieuwe laureaat hebben geleid. Maar in de discussie over de keuze van de jongste Nobelprijswinnaar, de Amerikaanse schrijver Saul Bellow, wordt niet over politiek gesproken. Men is het allerwegen eens met de keuze van de Zweedse academie.

Hoewel in Canada geboren uit Russisch-Joodse ouders, is Saul Bellow bij uitstek een Amerikaanse schrijver. Hij ontleent zijn motieven, zijn verhalen aan de Amerikaanse gemeenschap, met name de stadsgemeenschap waarvoor zijn woonplaats Chicago veelal model staat. Daarnaast vormt het zoeken naar de menselijke waardigheid, de menselijke identiteit, het hoofdthema van al zijn tot nu toe verschenen romans. Bellow is een overtuigd humanist, die binnen het kader dat hij beschrijft altijd weer op zoek is naar de mens, naar de redenen voor en van zijn bestaan.

Zo beschrijft hij in zijn vroegste roman „The Dangling Man” de hoofdpersoon Joseph, die vereenzaamd in de grote Amerikaanse stad, een oplossing probeert te vinden voor het probleem van zijn bestaan. Geen direct antwoord op deze vraag weet te vinden, maar ondanks dat het leven in al zijn aspecten, dus ook waar het zich als wezenlijk eenzaam manifesteert accepteert.

Hetzelfde thema, maar duidelijk sterker en pregnanter uitgewerkt, vinden we terug in de roman „The Victim” (1947). De held is een broer van Joseph en even eenzaam als hij. Voortdurend wordt hij achtervolgd door een man die beweert

Ton van Deel: Ansicht

Hun reis is ingelijst. Besneeuwde toppen hangen eeuwig zwijgend boven het dressoir. Herinnering met glas ervoor, daar kan niets mee gebeuren. Alleen trekt thee soms dampig op tot nevel voor het dal, of schieten lopers van het woud met kerst de kamer in. Het groen is ingekleurd, de hemel slordig blauw. Geen wolkje bleef gespaard. En buiten staat een uitzicht dat niet wijken wil.

Van Deel werd in zijn bundel „Klein Diarama” beheerst door de gedachte dat niet alleen in een diarama het leven in een verstarring geweven is, maar dat bij het ouder worden en het kijken door een raam het gehele leven verstart.

zijn slachtoffer te zijn. Door hem heeft hij zijn baan verloren, door hem is hij aan lager wal geraakt. Hij vraagt echter geen hulp, maar beperkt zich zijn ellende uit te stallen, waardoor een bewustwording van het eigen bestaan ontstaat; een bewustwording die essentieel is voor leven. Leven immers wordt dan pas een aanvaardbare zaak als de mens zich van zijn wezen in alle facetten bewust geworden is.

Bewustzijn

In 1953 dan het monumentale „The adventures of Augie March” vrij snel onderscheiden met de National Book Award waarin Bellow een kaleidoskopisch beeld schetst van het Chicago ten tijde van de crisisjaren.

Afstappend van de monumentale vorm publiceert Bellow dan in 1956 het veel kortere „Seize the Day”. Ook hier dat voortdurende zoeken naar de menselijke identiteit, naar de menselijke waardigheid, welke in de Amerikaanse samenleving — en zeker in de grote stad — die slechts waarden als succes en materiële macht als echt aanvaardt, nog maar nauwelijks overleven. Van een zekere pessimistische cultuurfilosofie is Saul Bellow zeker niet vrij te pleiten. Maar zijn visie is niet die van een teleurgestelde. Nee, hij ziet mogelijkheden voor de mens, tenminste wanneer hij zich bezint op de bronnen van zijn bestaan en, wanneer dat noodzakelijk zou moeten zijn, zijn eigen cultuur de rug toekeert.

Het kiezen voor de menselijke identiteit, voor de menselijke waardigheid, hoofdthema's in alle romans van Saul Bellow, wordt nog eens magistraal uitgewerkt in de laatst verschenen monumentale roman „Humboldt's Gift”.

Het zoeken naar de mens en zijn relatie met zijn omgeving, zowel zijn natuurlijke als de bovennatuurlijke omgeving, zijn bepalend geweest voor het joodse denken. Saul Bellow, zelf jood, heeft hier de analyse van de moderne mens aan toegevoegd. Een analyse die stoelt op humanitaire motieven. De verwerking van zijn thema's hebben aanleiding gegeven tot een reeks magistrale romans, alle gevoed door een humanitair ideaal, waardoor de keuze van de Zweedse academie een bijzonder terecht is.

(Jacq. Besançon in Haagsche Courant)

NIEUWE BOEKEN

P. J. Hilts-Gedrag op bestelling. Uitg. Lemniscaat. f 22,50.

Het is dikwijls mogelijk met gedragsmodificatie schijnbaar onoplosbare gedragsmoeilijkheden weg te nemen. Maar men kan veel verder gaan: in de V.S. worden nu reeds in scholen, gevangenissen, klinieken, in het leger, mensen gemanipuleerd om hun gedrag handzamer, aangepaster te maken. Wij kunnen het gedrag van anderen beheersen. Maar wie beheerst wie? Wie maakt uit wat goed of kwaad is? Wat mag en wat niet mag?

Jung - Herinneringen, dromen, gedachten. Uitg. Lemniscaat. Prijs f 35,—.

Eerste volledige nederlandstalige uitgave van deze merkwaardige autobiografie. Zij is geheel opnieuw vertaald en aangevuld met alle bijlagen van de oorspronkelijke editie.

Jung - Synchroniciteit. Uitg. Lemniscaat. Prijs f 17,50.

Jungs „deel” van Naturerklärung und Psyche dat hij schreef met W. Puli, de nobelprijswinnaar natuurkunde. De eerste „westerse” verklaring van gebeurtenissen waarop de wet van oorzaak en gevolg geen vat heeft.

Robert E. Neale - De kunst van het sterven. Lemniscaat. Verschijnt voorjaar '77.

Sterven is iets anders dan doodgaan. De schrijver helpt de lezer om te komen tot een positieve houding jegens het onvermijdelijke einde.

Johannes Hemleben - Over de grens van het leven.

Uitg. Lemniscaat. Verschijnt voorjaar 1977. Voorstellingen over een bestaan na de dood in verschillende culturen. De schrijver toont aan dat het begrip wedergeboorte reeds duizenden jaren als onderstroom ook in het westerse denken leeft.

Bernard Lievegoed - De levensloop van de mens. Lemniscaat f 24,50.

Iedere levensfase — van kind tot bejaarde — biedt voor degene die daar oog voor heeft zowel nieuwe mogelijkheden als beperkingen. Inzicht in eigen levensloop.

Abrah. H. Maslow - Dominantie. Uitg. Lemniscaat f 17,50, verschijnt voorjaar '77.

Kerngeschriften over dominantie, eigenwaarde en zelfverwerkelijking. Maslow's vroege publikaties over dominantie bij primaten tot artikelen over eigenwaarde bij vrouwen en Maslow's theorie van de menselijke motivatie en de drang tot zelfverwerkelijking.